

С. В. БЕРЕЗА

*Світлана Василівна Берега, здобувач
Інституту держави і права ім. В. М. Ко-
рецького НАН України*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНІ ВИМІРИ

Політична культура складова загальної культури людства, що включає елементи духовної сфери, які пов'язані з рівнем і характером загальнозначущих політичних знань, оцінок і дій громадян, зумовлених політичним досвідом і, які відтворюються протягом політичного життя.

Сам термін «політична культура» вперше використовує німецький філософ І. Гердер у XVIII ст. Більш широкого вживання це поняття одержує після появи праці політолога з США Х. Файнера (1956 р.).

У сучасній науці існує майже 40 визначень цієї категорії. Перші спроби, пов'язані з тематикою суб'єктивних компонентів політики, можна виявити вже в роботах І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, А. де Токвіля, Ш. Монтеск'є, а до цього – у античних мислителів: Арістотеля, Платона, софістів. У зв'язку з аналізом цієї категорії не можна не згадати німецького політолога М. Вебера, що розробив концепцію протестантської етики. Концептуально ж осмислення політичної культури пов'язане з іменами американських політологів Г. Алмонда і С. Верби, що проводили порівняльний аналіз політичних систем у 1950-1960 рр.

Дискусії щодо даного поняття можна згрупувати за чотирма основними типами дефініцій політичної культури: 1) психологічний – розглядається як система орієнтацій на політичні об'єкти; 2) універсальний – включає як установки, так і політичну поведінку індивідів; 3) «об'єктивний» – культура представлена як певне обмеження поведінки індивідів; 4) «евристичний» – як гіпотетична конструкція для аналітичних цілей¹.

Сумуючи всі дефініції політичної культури, можемо зазначити, що політична культура – це культура політичного мислення й політичної діяльності, а також ступінь цивілізованості всього політичного життя суспільства.

Беззаперечно, що політична культура дозволяє виявити глибинні причини специфіки політичної поведінки різних соціальних спільнот і особистостей. Ці причини містяться у самій природі культури, з одного боку, колективній, з іншого – індивідуальній, у поєднанні загального (групового, соціального, національного, загальнолюдського) і власне одиничного.

Культури розрізняються перш за все способом орієнтації в основних найважливіших проблемах буття. Кожне суспільство надає своїм членам тільки для нього характерний звод норм і цінностей, а члени суспільства, в свою чергу, відрізняються різними уявленнями про те, як повинна функціонувати політична система. Іншими словами, політична культура – це психологія нації щодо політики. Цікавою й маловивченою проблемою є у зв'язку з цим проблема розмежування політичної культури і громадської думки, проте, якщо політична культура спрямована на фіксування основних, загальних уявлень про політику і уряд, громадська ж думка зосереджена на ставленні до конкретних керівників і політичних дій.

Ще один аспект проблеми можна виділити як дві основні групи базових концепцій політичного життя.

До першої групи відносять концепцію Г. Алмонда, яка вперше сформована в 1956 р. у статті «Порівняльні політичні дослідження». Під політичною культурою Г. Алмонд розуміє певну орієнтацію на політичні дії, які відображають особливості кожної політич-

ної системи. Пізніше, в 1963 р., у спільній роботі Г. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура» це уявлення про політичну культуру було уточнено. За думкою американських вчених, поняття «політична культура» означає специфічні форми політичних орієнтацій – установок по відношенню до реальної політичної системи конкретного суспільства і по відношенню до особистої політичної ролі в системі. Інакше кажучи, політична культура – це політична система, інтерпрізована у знання, почуття і оцінки населення. Концепція Г. Алмонда і С. Верби в подальшому отримала розвиток у роботах Л. Пая, С. Хантінгтона, Д. Елазара, Х. Доменигера, А. Брауна тощо².

До другої групи відносять концепції, які включають у поняття «політична культура» ще й норми політичної поведінки. Так, американський політолог Д. Пол визначає політичну культуру як конфігурацію цінностей, що покладені в основу політики суспільства. У. Розенбаум розуміє під політичною культурою концептуальне визначення почуттів, думок і поведінки, які ми помічаємо чи виводимо, спостерігаючи за людьми, які живуть своїм повсякденним життям. Визнані взірці поведінки включає в зміст політичної культури і Р. Такер.

Політична культура розвивається у взаємодії з чинними політичними інститутами, традиціями, відносинами власності і влади, вона не може водночас відірватися від своєї основи, від рівня загальнокультурного розвитку народу.

Визначаючи суть політичної культури, необхідно засвоїти співвідношення політичної культури зі спорідненими їй політичними феноменами. Мова йде про відносини між політичною культурою і політичною ідеологією, політичною культурою і політичними пристрастями, між політичною культурою і системою цінностей. Культура, ідеологія, система цінностей, пристрасті – між ними є дещо спільне, що дозволяє підвести їх під один спільний знаменник – це виявлення того, що відносять до віри і зазвичай називають «вірування» людей. Більша частина спеціалістів політичної науки враховують цю обставину, коли звертаються до концепції політичної культури. С. Верба, наприклад, так визначає політичну культуру: «Політична культура суспільства є система емпіричних вірувань, експресивних символів, цінностей, які в сукупності являють собою ситуацію, в рамках якої здійснюються політичні дії. Вона забезпечує суб'єктивну орієнтацію по відношенню до політики», тобто політична культура – це, перш за все, система емпіричних вірувань людей відносно політики³. Невід'ємною частиною політичної культури того чи іншого народу є експресивні політичні символи, а також система цінностей як критерії, в першу чергу, бажаної форми політичної дії, бажаного типу політичної системи, політичних інститутів і способу управління суспільством.

Політична культура є складним у структурному відношенні утворенням. Існують різні компоненти політичної культури. Автори вже згаданій першій концепції політичної культури Г. Алмонд і С. Верба в якості основних компонентів виділяють три рівні політичних орієнтацій. Пізнавальні орієнтації включають знання суб'єкта про політичну систему, її ролі, носіїв влади, які втілюють дану систему, про її «вхід» і «вихід». Афективні (емоційні) орієнтації відображають почуття, які відчуває суб'єкт щодо політичної системи, її ролей і до носіїв влади. Оціночні орієнтації включають судження та думки відносно політичних об'єктів: політичної системи як цілого; політичної влади; політичних механізмів державного апарату влади та управління, функціонування та визначення влади; політичного процесу.

Прибічник більш широкої трактовки політичної культури У. Розембаум вважав необхідним вичленити компоненти ядра, тобто ті елементи, які грають фундаментальну роль у формуванні політичної культури нації. Ці компоненти він розбив на основні три групи: 1) орієнтація щодо правлячих структур – відношення суб'єкта до політичного режиму, його основних правлячих структур, символів, офіційних осіб і норм; орієнтація щодо управлінських «входів» і «виходів»; 2) політична ідентифікація, тобто участь індивіда в «політичних одиницях» – націях, державі, місті; політична довіра і «правила гри» (уявлення індивіда про те, яким правилам він повинен дотримуватися в громадському житті); 3) «політична орієнтація щодо особистої політичної діяльності» чи «політична компетенція» (участь індивіда в громадському житті), «політична ефективність» (відчуття можливості впливу на політичний процес).

У самій структурі політичної культури Розембаум виділяє чотири основні групи політичних орієнтацій⁴. У першу групу входять відносини не інституціонального суб'єкта політичного процесу до інституціонального об'єкту (політичної системи суспільства, його інститутів, держави, партій тощо). У відповідності з рівнями політичної орієнтації, надані Г. Алмондом і С. Верби, політичні орієнтації не інституціонального суб'єкта поділяються на три види: когнітивні (пізнавальні), емоційні (афективні) і оціночні.

До другої групи входять відносини не інституціонального суб'єкта політичного процесу до самого себе. Ці відносини фіксують індивідуальну і групову політичну самосвідомість, а також відношення одного не інституціонального суб'єкта до іншого. Виділяють моделі політичної самоідентифікації (співвідношення індивіда з існуючими в суспільстві реаліями та інститутами). Так, для американців характерна суттєво виражена централістська орієнтація, яка визначена партією прихильників. Політична самосвідомість включає і уявлення суб'єкта про свої політичні можливості – здатність вплинути на рішення на різних рівнях влади. Американська політична культура характеризується відносно високим уявленням американців про свої політичні можливості.

Третю групу складають відносини між інститутами політичної системи (держави і партії, профсоюзи, різні орієнтації і рухи тощо). Сюди ж входять більш чи менш стійкі моделі підготовки, прийняття і здійснення політичних рішень, принципи регулювання відносин між державними організаціями і партіями. Аналіз взаємовідносин інститутів політичної системи дозволяє зафіксувати діючі в суспільстві правила політичної гри на інституційному рівні.

В четверту групу включаються відносини інституційного суб'єкта до не інституційного суб'єкта, тобто політичних інститутів і організацій до соціальних груп і класів⁵.

Політична культура не зводиться до фактів взаємодії (інтерації) політичних суб'єктів один з одним, вона не включає в себе і політичні структури (політичні інститути, партії, групи впливу тощо), тому що політична культура – це, перш за все, політична віра, тобто система ціннісно-нормативних уявлень про моделі політичної взаємодії і моделі політичних інститутів. Політичну культуру тому й не слід сприймати як пояснення того, що відбувається у світі політики, тому що її спрямуванням є пояснення того, що люди думають про те, що відбувається у світі політики і як вони це оцінюють. Тобто будь-який політичний факт не є елементом політичної культури, він стає елементом політичної культури, коли йому надане пояснення: чому люди прийшли чи не прийшли на вибори, чому та чи інша група людей проголосувала саме так, а не інакше, чому взагалі вони підтримують конкретну політичну систему тощо.

Політична культура не тільки дозволяє пояснити поведінку і політичні позиції людей, а й регулює способи їх поведінки.

Від політичної культури населення тієї чи іншої країни залежить, наскільки ефективно чи неефективно функціонує політична система, а також – і правова. В кінці кінців політична культура чи сприяє стабільності політичної системи, політичної та економічної ситуації, чи, навпаки, як ерозія, поступово підточує і руйнує її.

Л. Пай звертає увагу на відсутність уніфікованої політичної культури: зокрема, принципову і значну різницю між політичною культурою мас і владних еліт, модерністів і традиціоналістів. Подібна політико-культурологічна «роздрібленість» суспільства безпосереднім чином відображається на його політичній системі.

У будь-якій політичній системі існує упорядкована суб'єктивна сфера політичного, яка наповнює значенням політичну дію, дисциплінує політичні інститути, надає соціальне значення індивідуальним вчинкам. Саме політична культура забезпечує сенс, форму і передбачуваність політичного процесу⁶. Поняття «політична культура» виявляє, що традиції суспільства, дух його суспільно-публічних інститутів, емоції та колективний розум його членів, як і стиль, тобто пануючий кодекс поведінки його лідерів, – все це не випадковий продукт історії, а взаємозв'язок частин одного цілого, який утворює реальний ланцюг взаємовідносин.

Політична культура однаково міцно укорінена як у суспільно-політичній діяльності, так і в індивідуальних вчинках. Далеко не будь-яка позиція щодо політики може бути за-

рахована в ряди політичної культури. Тому що остання включає в себе тільки ті широко розповсюдженні спільні вірування і емоційний стан, який формує специфічні моделі орієнтації та забезпечує порядок і форму політичного процесу. Культура, як така, забезпечує цілісність і інтегрованість соціального життя, політична культура таким же чином зумовлює зміст і структуру всієї політичної сфери.

Слід також звернути увагу на зв'язок поняття політичної культури з таким поняттям, як «політична ідеологія», «національний етнос», «національний характер», «політичний стиль», «громадянська думка» тощо, безумовно, вони мають пряме відношення до «політичної культури». Але тільки політична культура, не підмінюючи цих і подібних їм понять, в змозі описати і пояснити цілісність суб'єктивного в політиці. Так, політична ідеологія визначає цілі політики, а політична культура – способи реалізації і досягнення цих цілей.

Політична культура являє собою складні внутрішні неоднорідні системи, які включають підсистеми політичних орієнтацій, що відрізняються від політичної культури суспільства в цілому. В сучасній політології вони позначаються терміном політична субкультура. Одне з найбільш розповсюджених визначень цього поняття належить У. Розенбауму. Політична субкультура, вважає він, є наявна в рамках політичної системи сукупність індивідів, чий політичні орієнтації помітно відрізняються від орієнтації значної більшості в рамках даної культури чи від домінуючих в суспільстві культурних орієнтацій.

Виокремлення політичних субкультур здійснюється за різною основою: соціально-економічними, класовими, національно-етнічними, релігійними, демографічними.

Норми і рівні політичної культури конкретно втілюються в політико-теоретичних (політико-релігійних) доктринах, нормах-звичаєх і нормах-приписах⁷. Цей поділ політичних норм в цілому відповідає рівню політичної культури: теоретичному (догматичному), буденному і спеціальному.

Витоки уявлення про норми («політика принципів») прямують до доктрини Платона про філософа-правителя. В історії такі випадки «возвеличення філософів» (римський імператор Марк Аврелій, Улугбек – в Самарканді, арабські правителі з династії Аббасидів тощо). Вчені очолювали уряд, наприклад Г. Кельзен входив до уряду Австрії; В. Вільсон став президентом США. Але, як правило, політику роблять не філософи, моралісти, вчені, а практики. Як вважав американський геополітик Г. Моргентау, політик повинен мати здібності теоретика, пропагандиста і практика, що, однак, буває дуже рідко.

Норми-звичаї об'єднують звички і уявлення повсякденного життя. вони можуть проявлятися у вигляді екзальтованої довіри лідеру, а можуть відігравати роль критичних вимог, спрямованих до теоретиків, і практиків політики. Теоретики нерідко відриваються від життя, будуючи наукові доктрини; практики ж проявляють прагнення провести реформи, які зроблять «щасливу» націю, народ, не питаючи про це народ, чи впадають в нестриману експлуатацію можливостей, які надає політична влада. Російський філософ В. В. Ільїн виступав проти кон'юнктурних імпровізацій політика, який жертвує життям тих, що живуть за заповітом предків особистості.

В політиці теоретичне уявлення у формі норм-звичаїв поступається нормам-приписам. Норми-приписи, як правило, готуються практиками і для практиків, які повинні при цьому звертатися до філософів, і до народу. Вони враховують вимоги і теоретичних уявлень, і норм-звичаїв, але не зводять ні до тих, ні до інших.

У такий спосіб, як бачимо, досить актуальною є проблематика, що пов'язана з дисфункціональними процесами в розвитку політичної культури, що зумовлені економічними, соціальними, правовими факторами, наслідками кризових проявів, зниження рівнів культури як такої, і правової зокрема.

¹ Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политологические исследования. – 1992. – № 4.

² Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1993. – С. 245-247.

³ Вебер М. Политика как призвание и профессия: Избранные произведения. – М., 1990. – С. 153-157.

⁴ Лосский И. История русской философии. – М., 1991. – С. 58-61.

⁵ Политическая культура зарубежных стран. – СПб., 2001. – С. 167-169.

⁶ Политическая культура России: история, современное состояние, тенденции, перспективы: Сб. – СПб., 2001. – С. 133-135.

⁷ Хайек Ф. Дорога к рабству // Новый мир. – 1991. – № 7. – С. 33-35.

Резюме

Не вызывает сомнений утверждение тот факт, что сегодня в обществе достаточно сильны проявления правонигилистических тенденций. Это обусловлено рядом факторов, в том числе низким уровнем общей культуры, правовой и политической в частности.

Ключевые слова: культура, политическая культура, механизм взаимодействия правовой и политической культур, политическая система, правовая система.

Summary

Does not cause doubts the statement that fact that today in a society displays the right of the nihilistic tendencies are strong enough. It is caused by a number of factors, including low level of the general culture, legal and political in particular.

Key words: culture, political culture, the mechanism of interaction of legal and political cultures, political system, legal system.

Отримано 17.09.2009

В. С. БІГУН

В'ячеслав Степанович Бігун, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доцент Київського університету права НАН України

ФІЛОСОФІЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК НАПРЯМ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА*

Філософське осмислення правосуддя – складна, методологічно зумовлена проблема. Її вирішення полягає в тому, аби обрати методологічний інструментарій, здатний розкрити істотні характеристики правосуддя як філософсько-правового явища. Вирішення, запропоноване в статті, ґрунтується на підході до осмислення філософії правосуддя як прикладної філософії права, її напрям¹. Цей підхід (точніше, підходи) певною мірою апробовано в філософсько-правових дискурсах, є теоретико-практично перспективними, уможливлючи вирішення актуальних практичних проблем правосуддя.

В основі запропонованих підходів до осмислення філософії правосуддя – певне розуміння філософії права, що формує, відповідно, певну філософію правосуддя. Розкриємо їх, уникаючи типового нормативного формату наукової статті, виявляючи аспекти кожного із зазначених підходів у підрозділах публікації.

Розуміння філософії права (правосуддя), яке ґрунтується на певному **праворозумінні**. Предмет філософії права зумовлений певним праворозумінням. Праворозуміння як категорію визначають як відображення у людській свідомості, інтерпретація того, що відбивається поняттям, названим терміном «право»², як «усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій»³, як спосіб освоєння

© В. С. Бігун, 2009

* Автор із вдячністю присвячує цей виклад професору В. Д. Бабкіну – своєму науковому вчителю та науковому консультантові – з нагоди 85-річчя від дня його народження (18 червня 2009 року).